

NYELVJÁRÁSI JELENSÉGEK VIZSGÁLATA A SZEGEDI BOSZORKÁNYPEREK EGYIK ÍRNOKÁNAK IRATAIBAN

ESETTANULMÁNY

BERENTE ANIKÓ
(Szegedi Tudományegyetem)

Bevezetés

Tanulmányomban a szegedi boszorkányperек iratanyagának egy részét veszem górcső alá. A most bemutatni kívánt vizsgálatot az eredeti iratanyagon végeztem, hiszen a Reizner János-féle első nyomtatott szövegkiadás (1900) nyelvtudományi szempontból pontatlan, így nyelvtörténeti vizsgálódás alapját sem képezheti. A szegedi iratoknak ugyan 2016-ban jelent meg újabb, bővített, kritikai kiadása,¹ azonban ez a munka számos pozitív tulajdonsága ellenére sem tekinthető nyelvtörténeti igényűnek.

A szegedi dokumentumok 1726 és 1744 között keletkeztek, az évek során több jegyző végezte a hivatalos iratok elkészítését. Négy iratban aláírások is szerepeltek, a nevekhez pedig a paleográfiai jegyek segítségével iratokat társítottam. A négy írnok² közül azonban most csak az egyikük adatait fogom részletesen bemutatni, méghozzá azt, akihez a legtöbb irat tartozik az eddig vizsgált kezek közül. Tanulmányomban Barcza János írnok anyanyelvjárását szeretném meghatározni a különböző nyelvi adatok alapján.

A kiválasztott írnok iratai a következő mappákban találhatóak meg: CCVII. 44; CCVII. 70;³ CCVII. 72; CCVII. 74; CCVII. 75; CCVII. 76. egy része;⁴ CCVII. 77. első oldala; CCVII. 79; CCVII. 80. egy része;⁵ Farkas Istvánné Nedelko Margit elleni tanúvallomások. Ezeket az iratokat már nem kizárólag a paleográfiai jegyek segítségével sikerült egy szerzőhöz kapcsolni, hanem bizonyos nyelvi jelenségek is a segítségemre voltak. Korábban a CCVII. 76-os és 77-es iratot teljes egészében egy másik kézhez társítottam az íráskép hasonlósága miatt, és azt a megállapítást tettem, hogy több jegyzőnél is felfedezhető illeszkedésszerű adat (vö. Berente 2016: 36). Mivel azonban ezekből az

---

¹ Az újabb kiadás Brandl Gergely és Tóth G. Péter (2016) gondozásában jelent meg.

² Természetesen a teljes iratanyagot tekintve sokkal több jegyzőről beszélhetünk az íráskép sokszínűsége alapján, de ez még további vizsgálatot igényel.

³ Ebben a mappában a 70. számú irat másolata is megtalálható, a másolatra a CCVII. 70/B. jelzéssel hivatkozom. Mivel a B jelzetű irat másolati példány, érdemes lenne megvizsgálni, hogy a másolat készítésekor milyen módosítások történtek az eredetihez képest.

⁴ Az irat összesen 8 oldalból áll, Barcza kezéhez a 6. oldalon egy rövid vallomásrészlet köthető, amely oldalra van beszúrva, illetve a 8. oldalon egy elválasztó vonalat követő rész tartozik említett írnokunkhoz.

⁵ Az említett iratrészlet valójában a CCVII. 76-os dokumentumhoz tartozik, csak rossz mappában kapott helyet.

iratokból több részlet is Barczához köthető, és a kérdéses adatok éppen ezekben a részletekben szerepelnek, így lényegében az illeszkedéses ő-zés csak Barczánál fordul elő a boszorkányperek eddig vizsgált kezei közül. Ennek ellenére továbbra is úgy vélem, hogy a másik három „nevesített” jegyző esetében sem zárható ki az, hogy más nyelvjárási vidékről érkezhettek Szegedre, ez viszont további nyelvjárási jelenségek vizsgálatát teszi szükségessé a későbbiekben.

A forrás jellegéből adódó kutatási problémák

A szegedi perek iratanyaga több szempontból is ígéretes korpusznak tekinthető. Egyrészt a peranyagok jelentős része az élőbeszédhez közel álló forrás, hiszen a vádlottak és/vagy tanúk kihallgatási jegyzőkönyveiről van szó, azaz következtethetünk a tanúk/vádlottak révén a korabeli beszélt nyelvi állapotra. Másrészt az írnokok hivatalos pozíciót töltöttek be a magisztrátusban, így talán lehetőség van arra, hogy a deáki/írnoki szociolektus egyes elemeit is elkülöníthessük. Harmadrészt számolnunk kell azzal is, hogy ekkoriban már hathattak bizonyos spontán sztenderdizációs törekvések az írnokok körében (Németh 2004). Természetesen annak megállapítása, hogy egy bizonyos írott nyelvi jelenség az írnok vagy a tanú anyanyelvjárásának a részét képezhette, rendkívül nehéz feladat. Lássunk erre most egy-két példát az iratokból!

A Barcza nevéhez kapcsolt CCVII. 72. számú iratból származnak a következő részletek. Ahogy a példáink is mutatják, ennél a lejegyzőnél még nem találjuk nyomát a tanúktól származó idézetek pontos, külön jellel való jelölésének, és az írásjelek hiánya is megnehezíti az értelmezést. Láthatjuk viszont, hogy az írnoki stilizálást mutató E/3. személyű tagmondatok, valamint az E/1. személyű közlések váltogatják egymást. Utóbbiakat félkövérrel emeltem ki.

*„Megh ilteben az Első Urának tüzert ment volna Molnár Ilonához, akkoron látván, hogy edgy (bográcsban⁶) fazekben edgy darab követ főzöt említet Molnár Ilona, tudakozván mert cselekedne? Felelte a Fatensnek, hogy **rea veszem a menkü atta kurvait, edgy kis mesterséget Csinálok**, csak hamár első Casus után, Tartván s edgy Kutýácskát Molnár Ilona, midön a Fatens feit volna, csak Gyakorta az Tehenej között forgodott, es midön le tette a tejét, azonnal belenyalt az tejben, [...]*

*Ad Secundum nihil, Ad Tertium Molnár Ilonának szajabul hallotta a Fatens, **Ebalölköd ne tarcs te anni leant, es tehenet, mert nem értesz hozza**. Azutan Enyihány Esztendövel edgy deakat Tartván az hazanál Pöllekedésbe esvén Molnár Ilona a Deákal, akkoron a Fatens a Deak szajabul, illen szokat hallott. **Illen, amullan Teremtette, mikor Engem Szent Gellerd hegyire hordosz abrak gyanant szilva magat husz a fejembe**, arra Molnár Ilona semmit sem felelt a Deaknak. [...]*”

Az E/1. személyű lejegyzésből arra következtethetünk, hogy a hallott szöveget az írnok igyekezett a lehető leghívebben visszaadni. Ezekben az esetekben tehát feltételezhetjük, hogy a *menkü, Ebalölköd, Illen, amullan Teremtette* stb. a tanú szájából hangozhatott ebben a formában, de a többi esetben, ahol nincsenek olyan hívószavak, mint a

⁶ Az eredeti dokumentumban áthúzva szerepel. Az áthúzott adatokat zárójelben közlöm.

felelte reá, mondotta stb., valóban lehetetlen megmondani, hogy az írnok saját anyanyelvjárása vagy a tanúé érhető-e tetten. Viszont éppen a stilizálás miatt a *felelte reá, mondotta* típusú esetekben sem jelenthető ki biztosan, hogy az írnok nem végzett-e valamilyen szintű módosítást a lejegyzés alkalmával.

A fonetikai jegyek vizsgálata valóban nehéz feladat, s a történeti szociolingvisztika keretében nem is igazán kutatható terület. Erről részletesebben írt a Nevalainen–Raumolin–Brunberg (1996: 18) szerzőpáros, valamint magyar vonatkozásban Németh Miklós (2008, 2013) is. Úgy vélem azonban, hogy a fonológiai jegyek (például *e ~ ő, é ~ í* váltakozás) vizsgálata hozhat eredményt, hiszen éppen az ilyen adatok révén kezdem el kutatni, hogy valóban szegedi jegyzőről van-e szó – s mint majd később látni fogjuk, a nyelvi bizonyítékok arra utalnak, hogy Barcza nem Szeged környékéről származott.

A kutatás kezdetei

Egy korábbi vizsgálatom során felfedeztem a boszorkányperek irataiban egy érdekes jelenséget, az illeszkedéssel *ő*-zést, amely Szeged környékén nem szokványos, hiszen ez a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió jellemző jegye. Ugyanakkor az MNyA. térképlapjainak (761. *tőle*, 763. *belőle*, 767. *össze*, 899. *ütötte*) tanúsága szerint az illeszkedéssel *ő*-zés a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió nyugati, délnyugati részében is fellelhető, így nem zárható ki ez a régió sem az írnok anyanyelvjáráásának meghatározása során.

Mivel az iratok szegedi keletkezésűek, joggal várhatnánk el, hogy a szegedi nyelvjárási jegyei fognak túlnyomó többségben fölbukkanni az iratokban. Az illeszkedéssel *ő*-zésből kiindulva azonban további nyugat-dunántúli, s egyes közép-dunántúli–kisalföldi régióban található településen is jellemző jelenségeket szintén bevontam a vizsgálatba, melyekre a későbbiekben még részletesebben kitérek.

Barcza nevéhez 11 iratot, illetve iratrészletet társítottam. Aláírás csak egyetlen dokumentumban (CCVII. 72.) szerepelt a *notarius* kifejezéssel, tehát a többi iratot egyrészt a nyelvi jelenségek, másrészt a paleográfia segítségével sikerült egy kézhez kötnöm. Írnokunk írásképére jellemző, hogy sokszor nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy adott helyen milyen magánhangzóval is van dolgunk: pl. *a ~ o: mondotta ~ mondata* (CCVII. 76.), *é ~ í: gyógyítani ~ gyógyétani* (CCVII. 70/B). Előfordul az is, hogy a betűket fölcseréli a szón belül: pl. *pniz* (CCVII. 77. első oldala), *mnigyárt* (Farkasné Nedelko Margit elleni tanúvallomások). Az *ilteben, fárodozatt volt* (CCVII. 72.) esetek nem biztos, hogy elírások, lehetséges, hogy ezek a nyelvjárási formák valóban így hangozhattak s így őrződtek meg. Láthatunk jegyzőnkél példát a betű vagy betűkapcsolat kihagyására is, például *gyotrei* 'gyötreni' (Farkasné Nedelko Margit elleni tanúvallomások), *Egességében* 'egészségében' (CCVII. 75.). Ahogy a többi írnoknál is, nála is előfordul az a jelenség, hogy az ékezeteket másik magánhangzón helyezi el: pl. *tajbán* (Farkasné Nedelko Margit elleni tanúvallomások), de előfordul az is, hogy a mássalhangzók jelölése is kérdéses: pl. *akoron ~ akorom* (CCVII. 70.), *imnya ~ innya* (CCVII. 75.). Azokat az elírásokat vagy nem egyértelmű jelöléseket, melyek az adott nyelvjárási jelenség szempontjából megkérdőjelezhetők, a számszerűsítésnél nem vettem figyelembe, hiszen nem lehet egyértelműen eldönteni az íráskép alapján, hogy a grafémát milyen fonéma-ként is kellene értelmeznünk az adott pozícióban.

A kiválasztott jelenségekről

Az általam vizsgált jelenségek közül először a magánhangzó-jelenségek, majd a mássalhangzó-jelenségek adatait szeretném bemutatni. A magánhangzók köréből kiemeltem a zárt *i*-zést, a nyílt *é*-zést, az *á* utáni *o*-zást, az egyéb pozíciókban jelentkező *o*-zást, a nyílt *a*-zást és az illeszkedéses *ö*-zést. A mássalhangzók köréből a következőket vizsgáltam: palatalizáció az *l* és *n*, depalatalizáció az *ly* és *ny* esetében, explozív *gy*-zés, *ty*-zés. A képzők köréből a *-ni* főnéviigenév-képző különböző megvalósulási formáit vettem még górcső alá. Alapvetően olyan jelenségeket választottam ki, melyek együttesen egy nyelvjárási területhez kapcsolódnak szorosan, hiszen az illeszkedéses *ö*-zés, az erős *l*-ezés, erős *i*-zés, az explozív *gy*-zés, *ty*-zés, az *á* utáni *o*-zás és a főnévi igenév *-nyi* és *-nya* formája a nyugat-dunántúli és egyes közép-dunántúli–kisalföldi régióban található települések főbb nyelvjárási jegyei közé tartoznak. Nem tartom azonban célravezetőnek ezektől függetlenül tárgyalni a többi jelenséget, így ezeket egymással összefüggésben kívánom bemutatni.

Az adatgyűjtés során először érdemes a következőket tisztáznunk. Az egyik legfontosabb szempontunk, melyet meg kell határoznunk, hogy nyelvjárási adatainkat mihez viszonyítsuk, mivel hasonlítsuk össze.⁷ A forrásokban található nyelvjárási alakok és a mai sztenderd formák „szembeállítás” több szempontból is problematikus lehet. Úgy vélem, a tájnyelvi alakok összesítése nem jelent különösebb gondot (eltekintve a grafémák esetleges olvasati nehézségeitől), viszont a sztenderd alakok megszámlálása kétféle úton is történhet. Egyrészt a tájnyelvi alakból kiindulva megvizsgálhatjuk, hogy van-e a mai sztenderdnek megfelelő adatunk, ezeket pedig összegezzhetjük. Másrészt kiindulhatunk a nyelvjárási jegy lehetséges előfordulási pozíciójából is, ez esetben viszont nem feltétlenül lesz meg az alak tájnyelvi vagy sztenderd formája. Mivel zárt korpuszal dolgozom, így az adataim is végesek, esetlegesek, azaz a nyelvi változók esetében nem feltételezhető, hogy a másik forma „párja” is biztosan fel fog bukkanni az írásokban. Továbbá megjegyzendő, hogy azok fölött az alakok fölött a figyelmünk könnyebben átsiklik, melyek nem állíthatók párba, és csak a mai sztenderd formában találhatók meg iratainkban. További nehézség, hogy a mai sztenderdhez vagy a mai nyelvjárási állapothoz való viszonyítás alapvető módszertani problémát vet föl, ezért szükséges a nyelvi pótkompetencia fogalmát (Forgács 1993–1994) mindig szem előtt tartanunk. Mivel a 18. század elején keletkezett szegedi iratok nyelvjárási állapotát kívánom vizsgálni, célszerűbbnek tűnik, ha a Szeged környéki nyelvjárási régió jellemzőivel vetem össze talált adataimat, hiszen így kimutatható, hogy a Szeged környékén jellemző nyelvjárás hogyan érvényesül/nem érvényesül az iratokban. Megjegyzendő viszont, hogy sok esetben a Szegeden jellemző alakok a sztenderd formákkal is megegyeznek (ld. *-ni* főnévi igenév képzője).

A vizsgált jelenségek esetében a nyelvjárástörténeti szakirodalom, valamint az eddig elkészült történeti nyelvészeti és kimondottan a történeti szociolingvisztika keretei között született elemzések nyújtottak támpontot. Tehát az adatgyűjtésem során a nyugat-

⁷ Ahogy névtelen lektorom felhívta a figyelmemet rá, célszerűbb, ha nem a mai sztenderd, hanem a Szeged környéki nyelvjárási régióban jellemző alakokkal hasonlítjuk össze a dunántúli területeken megtalálható jelenségeket.

dunántúli, közép-dunántúli–kisalföldi régió nyugati részében is jellemző tájnyelvi alakokból indultam ki, ezeket csoportosítottam, majd megnéztem, hogy az adott szó a Szeged környéki régióban is előfordul-e. Ezután összesítettem a változók párjait is (ezek az adatok szerepelnek majd a táblázatos összesítésben). Egy-egy jelenség tárgyalásakor ki fogok arra is térni, hogy bizonyos nyelvjárási jegy egyes pozíciókban és szavakban hogyan fordul elő (pl. a *-ség* képző előfordulása az *i*-zés jelenségén belül). Természetesen azt nem vártam, hogy a nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási jelenségnek megfelelő alak is ugyanazokat a ragokat viselje: pl. a *szandikidatt* elemmel a *szandékal* formát állítottam szembe, hiszen ebben az esetben a vizsgált nyelvjárási jelenség szempontjából a szuffixum fajtája mellékes.

A magánhangzókat érintő jelenségek

A Barcza nevéhez kötött iratokban a legszembetűnőbb jelenségek egyike a **zárt *i*-zés**. Benkő (1957: 89) szerint az *i*-zés a 16. és 17. század első felében az irodalmi nyelvben is népszerű volt. A legerősebben *i*-ző nyelvjárástípusok egyrészt a Nyugat–Északnyugat-Dunántúlon, másrészt az északkeleti területeken alakultak ki. Papp (1961: 215) úgy véli a 16. századi deáki nyelvhasználat vizsgálata alapján, hogy a deákok igyekeztek kerülni az *i*-zést, sőt, Benkő (1957: 90) is azt állítja, hogy a 17. században az irodalmi norma még inkább kezdett eltávolodni az *i*-zéstől. Noha a jelenség főként a fentebb említett területeken tört előre, számos más nyelvjárási területen is megjelenik több-kevesebb *i*-ző alak. A szegedi tájnyelvben is találunk szórványosan ilyeneket, igaz, az *i*-zés itt nem tekinthető kiterjedtnek, csupán egy-egy lexéma érintett a jelenségben. Bálint Sándor Szegedi szótárából (1957) a következőket említhetjük: *emísz* 'emész', *kelisz/kilisz* 'kérész', *kukurikul* 'kukorékol', *penísz* 'penész', *típ* 'tép' stb. Az iratokból gyűjtött alább közölt adatok közül csak a *kukurikos* található meg *i*-ző formában a Szeged környéki nyelvjárási régióban, a többi viszont a Szegedi szótárból nem adatolható:

annik, dil, eligh (kétszer), *Emlikezik* (kétszer), *enyi hanu, Enyi hany, Enyihány, erőtlenségben, füll, firfiak, firfiu, haza irkezet, iczaka, iczakán, Iczakanak, ides, iged* 'égett', *igetborban, igetet, igett* (háromszor), *igirt, ilteben, ismigh, itettük megh, kinszeretette, kintelen, kintelenettetek, kiregetet, kiregetett, kirt* (kilencszer), *kirte* (négyyszer), *kirvén, kukorikos, liszen, megh fejtik* (kétszer), *megh igett, megh igetvén, megh igh, megh ismirvin, meghigetven, ménimő, menninek, menvin* (háromszor), *minimő* (ötször), *minimött* (kétszer), *miriszlett, nyomorik, nyomorika, pinteken, pizel, pniz, pnizt, reminségh, szandikidatt, szemil, szemilek, szemilel, tighed, Törtinven, vendigesettek, vendighsigbe, vendighsighben, veszprimi, Veszprimii, vighben* (háromszor), *vighben* (kétszer), *vigigh* (kétszer), *vir, vivin*

A 98 *i*-ző adat mellett csak 37 esetben fordult elő a Szeged környékén is használt nem *i*-ző alak, azonban további példákat találtam, amikor az adott pozícióban lehetséges ugyan az *i*-zés, de ez mégsem jelenik meg az írott korpuszban. Megjegyezném a *fél* igével kapcsolatban, hogy csak egy adatom szerepel *i*-zve, *é*-s változatban csak a *fél* számnév található meg a korpuszban. Az *erőtlenség* szóban a *-ség* képző a zártabb formát mutatja, a *vendégség* esetén pedig előfordul mindkét forma egy-egy példában

(*vendeghséghb[en]* és *vendighsighb[e]*), de a *felesége*, *tellességel*, *mesterséget*, *szövet-sége*, *helséghben*, *segétséghre* és *reminségh* szavak képzője kizárólag a nyíltabb formában fordul elő (igaz, van olyan adatom, ahol *i*-zés szerepel a képző előtti hangsúlytalan pozícióban, ld. *reminségh*). A *megfejtik* 'megfejték' szóalak kétszer szerepel, és ezen kívül csak *é*-s változatokat találunk a többes szám harmadik személyű igerag helyén: *nevették*, *vették*, *vették* 'vitték', *vítették* (és pl. a *fazék* főnév sem fordul elő *i*-s alakban). A *menvén* szó esetében megtalálható a Szegeden és a sztenderdben is jellemző *é*-zű, valamint a nyugat-dunántúli régióban (is) megtalálható *i*-zű nyelvjárási forma, de például a *hintvén*, *kerdezvén*, *kérvén*, *lévén*, *megh fenyegetvén*, *segítvén*, *történevén*, *vervén* szavak esetén csak a nyíltabb forma mutatható ki. A *megh ismirvin* példában az *é*~*i* váltakozás mellett látható, hogy az *e* helyén is *i* áll, melyet egyrészt magyarázhatunk azzal, hogy a határozói igenév képzőjének zártabb formája hathatott a tő felé, másrészt viszont inkább az tűnik valószínűbbnek, hogy elírás, tévesztés állhat az *i* felbukkanása mögött.

A zárt *i*-zű alakok mellett az *é*-zés is megtalálható az iratokban. A legtöbb *é*-s változat az *-ít* képző kapcsán mutatható ki, de más szavak is érintettek a jelenségben:

el kerekette, *emlétet*, *gyógyécsam*, *gyógyétotta*, *Gyogyetotta megh*, *gyogyetta megh*, *heján*, *kerétette el*, *kévánt*, *kinszeretette*, *kintelenettetek*, *megh gyogyetotta*, *megh gyogyétotta*, *megh Gyogyetottade*, *megh nyomorétotta*, *megh szédétette*, *szénylodik*, *Tüzesécsen*

Németh (2004: 71) az *-ít* képző vizsgálatok kimutatta, hogy az 1717 és 1723 között keletkezett szegedi iratokban az *-ít* képzős adatok körében 95%-ban a zártabb forma jelent meg. Papp (1961: 216) megjegyzi, hogy az *é*-s forma a 16. századi keleti–északkeleti deáki nyelvhasználatban nem volt normaértékű, s sokszor csak az *i*-zés kompenzálása miatt jelentkezett a nyíltabb forma. Ez a kompenzálás pedig írnonként lehetett eltérő is, hiszen a nyelvi tudatosság is hatással volt arra, hogy megjelenik-e az írnonknál az *é*-zés, s ha igen, akkor pedig milyen arányban. Ennek fényében nagyon érdekesnek ígérkezik a többi írnon iratainak vizsgálata, s összehasonlíthatóvá fog válni Németh korábbi eredményeivel is. Megjegyzendő még, hogy a *kéván*, *kénál* típusú szavak a 16. századi írnonok nyelvében viszont nem számítottak idegennek, hiszen ahogy Gréczi-Zsoldos írja (2007: 70), valószínűleg „ezek az igealakok az egész magyar nyelvterület írásműveiben megnyilvánuló deáki szociolektus részei.” Barczánál egy *kévánt* forma fordult elő két zártabb alakkal szemben (*kivanta*, *kivantak*). E szónak a nyíltabb magánhangzós változata Szeged környékén is jellemző.

Az *é*-zés viszont nemcsak *i*-vel, hanem *i*-vel is mutat váltakozást:

edgyék 'egyik', *gyanakszék*, *Gyélkos*, *méképpen*, *ménemő*, *Ménemő* (két-szer), *ménimő*, *séncz* 'sincs' [sic!], *szélaj*, *vétt* 'vitt', *vették* 'vitték'

Az ÚMTSz. kötetei szerint a *minémű*, *miképp*, *szilaj* és *sincs* nem található meg nyelvjáráásainkban *é*-zű formában, de a *nincs*-nek van *néncs* alakja a dunántúli térségben (vö. ÚMTSz. IV: 72), ami viszont megmagyarázhatja a *séncz* [sic!] felbukkanását. A TESz. (1970: 929) a *minémű* esetén feltünteti a *menemev*, *menemw*, *menyemiw* formákat, tehát ennek az adatnak nyelvtörténeti előzménye mutatható ki. A *gyanakszék* kapcsán felmerül az elbeszélő múltként való értelmezés lehetősége is. A *méképp* esetén gondol-

hatunk még az *é* hatására is, esetleg tévesztésre, ahogy a *szélaj* esetében is gyanakodhatunk elírásra. Ahogy korábban már utaltam rá, az *é*-zés a regiszter sajátossága lehet, tehát nem feltétlenül nyelvjárási jelenséggént kell értékelnünk. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy az *é*-zést – az *i*-zést kompenzáló – az írnok kiterjesztette olyan szavakra is, melyek rövid *i*-t tartalmaznak. A másik magyarázat az írnok vagy a tanúk anyanyelvjárásához kapcsolódhat, hiszen az *é*-zés a Dunántúl déli részén és Erdély keleti területein is szórványos nyelvjárási jelenségnek tekinthető, sőt, morfémánként megtalálható a Duna–Tisza közén, Szeged környékén is, ld. a fentebbi *kéván* példáját (vö. Imre 1971: 146). Így az *é*-ző adatok felbukkanásának magyarázata Barczánál a nyelvjárásban és a regiszterben is kereshető. Ahhoz azonban, hogy erre vonatkozó további következtetéseket vonhassunk le, jóval több adatra lenne szükségünk.

Az *i*-zés után a következő markáns, magánhangzókat érintő jelenség az **illeszkedéses *ö*-zés**. Az *ö*-zés tekintetében többféle típust is megkülönböztetünk, a szegedi nyelvjárás a független *ö*-zést mutatja. Az illeszkedéses *ö*-zés, mely előfordul Barcza lejegyzéseiben, a nyugat-dunántúli régió sajátossága (vö. Juhász 2003: 267–81), de ahogy korábban említettem, a közép-dunántúli–kisalföldi régió egyes települései is érintettek a jelenséget illetően. Lássuk ezeket a példákat is!

annak előttö (kétszer), *be öntöttö, bele ütöttö, belölo, belölö* (háromszor), *ellöttö, ellöttö, előttö* (tizenkétszer), *Ennekelöttö, felolo, haza felö, házafelö, köpüjő, szeme közö, megh fürösztöttö* (kétszer), *öcsö, öszvö [...]* *allonyi, öszvö allanyi, öszvö alatt, öszvö allyanyi, öszvö hajtogatván, öszvö huszták, öszvö huzván, öszvö vervén, öszvö vonyattattak* (kétszer), *sutotto, süirtö, töttö* (kétszer), *tulo, tülö* (ötször), *ütülö, vert öszvö*

Ahogy láthatjuk, két példában az illabiális magánhangzó után következik a labiális (*haza felö, házafelö*). E. Abaffy (1965: 149) is megjegyzi, hogy az illeszkedéses *ö*-zés a Sopron megyei területeken is általánosabb lehetett, hiszen olyan formában is előfordulhat ez a típusú *ö*-zés, ahol előzőleg nem labiális hang szerepel (pl. *fizetésö*). Az ilyen alakok létrejöttében az analógia játszhat szerepet, vélhetően a *fele* két példájában is az analógia hatása érvényesült. Az 53 illeszkedéses *ö*-ző adat ellenében csak két helyütt fordult elő a Szeged környéki régióban is jellemző alak: *annak előttö, föltöttö*. Ugyanakkor figyelembe véve azt, hogy valószínűleg terjedőben lehetett az illeszkedéses *ö*-zés analógiás kiterjesztése, így olyan adatokat is érdemes megnézni, mint a *bére, felesége* vagy *szövetsége*. Ezekben az esetekben azonban egyetlen alkalommal sem őrződött meg írnokunknál az illeszkedéses *ö*-zés analógiás kiterjesztése. Az E/3. személyű birtokos személyjelet tartalmazó egyéb szavak mindig illabiális formát mutatnak nála: *eökeze, szeme* (háromszor), csakúgy, mint az igék: *be tette, bele vetette, le tette, szette, tette* (kétszer), *vette*.

Az ***á* utáni *o*-zás** esetében tudjuk, hogy a magyar nyelvterület középső részei kimaradtak az *á* után jelentkező *o*-zás fejlődéséből, de a Dunántúl és az erdélyi Mezőség területein a változás egymástól függetlenül is végbement. Benkő (1957: 91) szerint a jelenség a Dunántúlon már a 16. század második felében, míg Erdélyben a 17. században

jelent meg, sőt a 18. század közepén már minden keleti nyelvjárástípusban általános volt. Barcza irataiban szórványosan szintén találunk erre a jelenségre is példát.⁸

altol 'által', *fa labokan*, *fa labokon*, *fajlolvan*, *farodozott volt*, *lábáro*,
laczotott 'látszatott', *Leankanok*, *megh bantod* 'megbántad', *szolgalot-*
b[an], *szolgalottb[an]*, *szolgalottyab[an]*, *Utollaro*

A *fa labokan* és a *farodozott volt* adat esetében felmerül a gyanú, hogy egyszerű betűcsere eredményéről van szó, hiszen más példákban is láthattunk hasonlót ennél az írónknál. A fentebb bemutatott adatok változatai, melyek a Szeged környéki régióban és egyúttal a sztenderdben is jellemzőek, csak 10 esetben fordultak elő.

Az *á* utáni *o*-záshoz kapcsolódnak részben a különböző pozíciókban megvalósuló ***o*-zás** jelenségét mutató adatok is. Az *o*-zást illetően Németh (2004: 66) megállapítja, hogy a köznyelvhez képest zártabb alakváltozatok nem idegenek a szegedi nyelv hangrendszerétől, csak mivel a szuffixum előtti pozícióban jelentkezik inkább, így például a Szegedi szótár (1957) nem adatozza ezeket a jelenségeket. Mivel azonban feltételezhető, hogy írónkunk nem szegedi volt, így érdemes más nyelvjárási területek adatait is számba vennünk. Gréczi-Zsoldos (2007: 73) szerint a palóc iratokban előforduló *o*-zás szokatlan, eredete pedig az lehetett, hogy a nyugati területeken jellemző *a*-val szembeni *o*-zás beszivároghatott a 17. századi nógrádi jegyzők írott nyelvébe is, esetleg a sriptorok a nyugati vidékről kerültek Nógrád vármegyébe. Tehát ha feltételezzük, hogy Barcza a nyugati területekről származik, ez magyarázhatja a jelenség meglétét, valamint azt, hogy miért találunk például a hangsúlyos pozícióban is *o*-t az *a*-val szemben (a hangsúlyos helyen jelentkező *o*-zás nem jellemző a szegedi nyelvjárásban).

allonyi, *fájdalmokal*, *hordosz*, *jovalla*, *jovaslassaban*, *mostonában* (két-
szer), *osztogotásban*, *virradoro*

Itt tartom érdemesnek utalni a jelenség ellentétére, vagyis az *o* ellenében jelentkező ***a*-zásra**. Ezeknek az adatoknak az előfordulása különösnek mondható a szegedi környezetben. Ahogy a példák is mutatják, legtöbbször a *-t* tárgyrag és a *-tt* múltidő-jel és befejezett melléknévi igenév képzője előtt fordul elő a nyíltabb forma, de más pozíciókban is előfordul *a*-zás írónkunknál.

adatt (négyyszer), *akar* 'akkor' [sic!], *almat* 'álmot', *álmát* (kétszer),
atkozatt, *azan* 'azon' [sic!], *Babonaságat* (kétszer), *babonaságatt* (két-
szer), *boszorkanyakat*, *bubájosságatt*, *Bübájóságat*, *deakat* (kétszer), *el ta-*
vaznak, *falában* 'falábon' (kétszer), *fa labokan*, *farodozott*, *magat* 'magot',
mastani, *megh halálozat*, *mondatta* (hatszor), *mondattae* 'mondotta-e', *rea*
olvasatt, *szalannat* (háromszor), *szalannát* (háromszor), *valna* 'volna',
varázalás

⁸ Megjegyzendő, hogy egy adat (*gyanosagago*) esetén felmerült egy izgalmas kérdés: vajon áthúzás/átírás nélkül javította *á* utáni *o*-zásra a szótagot a lejegyző vagy egyszerűen csak eltévesztette a szó lejegyzését? A későbbiekben érdemes lenne az önjavítás hasonló eseteit is megvizsgálni, így talán pontosabb képet kaphatnánk írónkunk nyelvi tudatosságáról is.

A palóc iratokban csak elvétve fordulnak elő *a*-zó adatok (Gréczi-Zsoldos 2007: 72), a korábbi szegedi iratokban (Németh 2004: 65) legtöbbször a *váras*, illetve az *aranyzására*, *lakadalmára*, *hambár* alakok érintettek, s ott sem nagy számban. Írnokunk irataiban az imént említett szavak közül csak a *város* szó fordul elő; összesen kétszer szerepel, és mindkét alkalommal a zártabb formát mutatja. Az *akar* 'akkor' és *azan* 'azon' esetében az is felmerül, hogy elírásokról lehet szó, hiszen 18 alkalommal szerepel az *akkor* zártabb forma (és 29-szer az *akkoron*), míg 21 *azon* áll egyetlen *azan* adattal szemben (és 4-szer látható az *azonnal*).

A Barcza esetében látott *a*-zó adatok száma meglepő, hiszen sem nyugaton, sem Szegeden nem jellemző ez a jelenség. Az *a*-zás a legkiterjedtebben a Mezőségben alakult ki, elképzelhető tehát, hogy valamilyen módon ez a nyelvjárás lehetett hatással a lejegyzés során? Gréczi-Zsoldos felveti (2007: 73), hogy a 16. században meginduló *o > a* nyíltabbá válási folyamat terjedésének lenyomataként őrződhettek meg *a*-zó adatok a Nógrád megyei írnokok írott nyelvében, ezt pedig segíthették/elősegíthették egyes nyelvtaníróink munkái is. Így nem kizárt, hogy a szegedi iratokban is azért őrződhetett meg ez a jelenség, mert ekkor még a jelenség terjedőben volt. Másik lehetséges magyarázat lehet az, hogy a tanúk szájából hangzottak el ezek az adatok, a lejegyző híven lejegyezte, így megőrizve azokat. Barcza esetében még egy dolgot meg kell azonban említenünk, mégpedig azt, hogy nagyon sokszor nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy *o* vagy *a* grafémáról van-e szó bizonyos pozíciókban (legkevesebb 35 szó esetében merült fel kétség e tekintetben). Ez alapján tehát azt is feltételezhetjük, hogy ez egyfajta írássajátság is a jegyzőnél, akár ez is lehet a magyarázata az *a*-zó adatok viszonylag nagy számának (kiváltkép a *mondotta*, *babonaságot* típusú szavak esetén).

A mássalhangzókat érintő jelenségek

Az *l ~ ly* hangviszonyban a 16. században jelentős változások zajlottak le, melyek következtében nyelvjárásaink *l*-ező és *ly*-ező részlegekre váltak (Benkő 1957: 98). A tövégi elvonódások és különböző analógiás hatások révén a nyugati nyelvjárásokban az *l*-ező, míg a középső és keleti nyelvjárástípusokban az *ly*-ező alakok szereztek nagyobb érvényt maguknak. Ez alapján az *l*-ezés nem köthető a Szeged környéki nyelvjárási régióhoz, itt inkább a *ly*-s alakok előfordulása várható nagyobb mértékben. A vizsgált forrás ezzel ellentétes képet mutat, ezt az alább közölt *l*-ező adatok mennyisége is alátámasztja.

amullan, *Babarczi Gergelt* (kétszer), *Bordas Mihál* (kétszer), *Bordás Mihál* (kétszer), *Bordas Mihálnak* (kétszer), *fekéllekkkel*, *Felleb* (kétszer), *folamodván*, *foló*, *folt* 'folyt', *Fölleb* (kétszer), *halogh*, *helen*, *heleny*, *helre*, *helséghben*, *il* (kétszer), *illen* (hatszor), *illenAtta*, *iovalla*, *Legh fölleb*, *megh probállák*, *melbül*, *mellelt* 'melyet', *mihelest*, *mullon*, *nyavala*, *nyavalanak*, *nyavalássak*, *ollannak* (háromszor), *ollas*, *Sipos Gergelnet*, *Sörös Mihálnet*, *Sz Mihál*, *szemelleken*, *semil*, *semilek*, *Szemilel*, *Szent Gergel*, *tavali*, *Tavali* (kétszer), *tellességel*, *Utollaro*, *valamel* (kétszer), *valla* (ötször), *valla megh* (kétszer), *valla rea*

A *iovalla* és *valla* igék egybeesnek az elbeszélő múltat kifejező formákkal, de mivel a szöveghelyeken egyértelműen kiderül, hogy jelen idejű leírásokról van szó, így

biztosra vehető, hogy *l*-ező alakokként kell őket értelmeznünk. Az *l*-ező alakok nagy számát magyarázhatná akár az is, hogy az írrok esetében olyan írássajátság tapasztalható, mely szerint nem jelöli a palatálisokat. Véleményem szerint azonban ez kizárható ennél a lejegyzőnél, hiszen csak egy-két olyan esetet találunk, ahol a palatális jelölése hiányos (pl. *megh gyogítottade*). Az utóbbi példának egyébiránt a legvalószínűbb magyarázata lehet a korábban is már említett tévesztés, betűkihagyás.

A dokumentumokban azonban nemcsak *l*-ező, hanem *ly*-ező adatok is felbukkannak:

holly, mellyett 'mellett', *mellyette* 'mellette', *mellyit* 'mellét', *mively, öszvö allyanyi*

A *ly*-ező adatokból látszik, hogy szó végén és magánhangzóközi helyzetben fordul elő csupán *ly*, itt vélhetően a palatális ejtést is feltételezhetjük. A fentebbi adatok közül a Szegedi szótár (1957: 142–3) csak a *mejj* formát adatozza mint a Szeged környéki régió sajátossága, de ha feltételezzük a *mellyit* palatális ejtését, akkor a két adat nem tekinthető azonosnak. A *mellyette* az ÚMTSz. (III: 1217) tanúsága szerint a moldvai csángó és a dunántúli területeken is adathozható. E. Abaffy (1965: 157) Sopron megyei adatai azt mutatják, hogy magánhangzó előtt és abszolút szóvégen is gyakori volt a 16. században az *l* palatalizációja – talán itt is hasonló folyamat mehetett végbe. Megjegyzi továbbá azt is (1965: 190), hogy pl. a *holly* hiperurbanisztikus jellegű, s éppen az erős *l*-ezésre, vagyis az ellenkező folyamatra utal. Ezt figyelembe véve tehát az *ly*-es adataink az erős *l*-ezés jelenségét erősíthetik, s ezáltal is az írrok dunántúli származását tételezhetjük föl. Továbbá felvetődhet még egy kérdés, ahogy egyik névtelen lektorom felhívta rá a figyelmemet: lehet-e szófaji kötöttségük ezeknek az *ly*-es alakoknak? Ezt a kérdést azonban egy nagyobb korpusz elemzésével lehetne a későbbiekben megválaszolni.

Az *n ~ ny* hangkapcsolatra térve, ezek eltérő esetei a szegedi tájnyelvben is felfedezhetők. Németh (2004: 80) Végh munkáját idézve írja, hogy a tápéi⁹ nyelvjárásban az *n*-es és *ny*-es paradigmák bizonyos fajta kiegyenlítődését tapasztaljuk. Lényegében tehát ezek az adatok nem állnak messze a szegedi tájnyelvtől sem, általuk tehát nem is tudjuk az írrokunkat más tájhoz kapcsolni. Az *egynéhány* : *ennyihány*, a *megy* : *mönyünk* ~ *mönünk*, a *teknő* : *teknő* és a *von* : *vony* formában Szegeden is használatos.

A Barcza által lejegyzett *ny*-es alakok a következők:

el menyvén, elöbenyi, enyi hanu 'egynéhány' [sic!], *enyi hany, Enyi hany, heleny*,¹⁰ *hoza menyvén, hozá menyvén, hozaja menyvén, ki menyvén, öszvö vonyattattak* (kétszer), *Teknyö* (kétszer), *teknöbe, Teknyött*

Az *n*-es alakok jóval nagyobb számban fordulnak elő írrokunk irataiban. Az *aszony* depalatális változata például Tápén is megtalálható, sőt Németh (2004: 81) is közöl *n*-es adatokat: *hánni, Karácson, Kénszerített*[ek], *Boldog Aszón* (összesen 10 esetben).

⁹ Tápé nagyon közel található Szegedhez, ma Szeged egyik városrésze. Tápé nyelvjárásáról Végh József munkája 1971-ben jelent meg.

¹⁰ Ebben az esetben a szó grafémáinak olvasata biztos, de nem zárható ki az elírás lehetősége sem.

Ahogy az alábbi példák mutatják, Barcza esetében kiterjedtebb a depalatalizáció, mint az 1717 és 1723 között keletkezett iratokban.

anni 'annyi', *azon* (hétszer), *Aszonhoz* (kétszer), *Aszonnak*, *aszson* (kétszer), *Aszszonnak*, *azon* 'asszony', *bizonságh*, *bizonsághnak* (kétszer), *Bizonságnak* (kétszer), *fenegette*, *fol nem nithatta*, *Gazda Aszon*, *GazdaAszon*, *GazdaAszonnak*, *hánszor*, *iszonu*, *Karacson*, *kinszeretette*, *kintelen*, *kintelenettetek*, *Kis leankaját*, *Kocsonádra*, *Kökénne*, *könvre*, *Leankajának*, *Leankaját*, *leankának*, *Leankanok*, *leant*, *leánt* (kétszer), *menecske* (kétszer), *Nézo azon*, *reminségh*, *sinlodigh*, *sinlödik*, *Varsánban*, *Vén Aszon*

Az *anni* adatot akár *annyi*-nak is olvashatnánk, de ezt nem tartom valószínűnek, mert Barcza egyik iratában sem értelmezhető a *ni* betűkapcsolat *ny*-ként (vagyis a jelölés nála már egyértelműnek tűnik), sőt, az *anni*-t egy újabb depalatalis forma, a *leant* szó követi közvetlenül. A *bizon* és a *sénlödik* formák a Szegedi szótárból is adathatók.

A korábbi szakirodalmi munkák gyakorta adatolják a *tehen* palatalizált változatát, ennél az írnoknál viszont konzekvensen a mai sztenderdnek megfelelő alak bukkan fel, illetve a *kenegette* forma sem adatható nyelvjárási változatban. Ugyanakkor a *boszorkány* és a *bizonyos* szavak esetében is mindig a mai sztenderdnek megfelelő formát találjuk, holott ezekben az esetekben is várható lenne a depalatalizált forma előfordulása.

A főnévi igenév képzőjét tekintve az mondható el, hogy a szegedi régióban a *-ni* forma, míg más nyelvjárási területeken, például a palócoknál a *-nyi*, a Dunántúlon pedig a *-nyi* és a *-nya* is elterjedt. A periratokban a szegedi nyelvjárásban jellemző (és a mai sztenderd alaknak is megfelelő) *-ni* mellett az említett egyéb formák is megjelennek:

allanyi, *allonyi*, *allyanyi*, *fejnyi* (kétszer), *fekünyi*, *fogh lennyi*, *hanyi*, *hoznyi*, *imnya* [sic!], *inya* (kétszer), *lenyi* (kétszer), *megh fogja innya*, *megh fogod banyi*, *megh inya*, *megh innya*

A főnévi igenév *-nyi* és *-nya* formái ebben az esetben körülbelül fele akkora arányban fordulnak elő, mint a *-ni* forma, hiszen 38 olyan adatot találtam, ahol a sztenderdnek is megfelelő alak tapasztalható. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a szegedi tájnyelvtől távol álló formák szintén arra utalnak, hogy a lejegyző nem Szeged vidékéről származott.

A 15. században az *rj* > *rgy* hangváltozás a Dunántúl délnyugati részén indult meg, sőt a változás belső nyelvi terjedése révén a *j* > *ty* változás is megjelent a zöngészöngétlen párhuzam alapján. A 17–18. század folyamán ez a nyugati magyar nyelvjárási jelenség teret hódított, de a középső és keleti nyelvjárásokra már nem terjedt tovább (Benkő 1957: 100). Barczánál csak az *rgy* hangkapcsolat meglétére találunk példát:

Gellergyat, *Vargy* 'várj', *vergye megh*

Az *rgy* hangkapcsolat kevés adatban mutatható ki, sőt az *rj* sem található meg Barczánál túl sok adatban: *nem akarja*, *zellerje* 'zsellérje' és egy bizonytalan olvasatú esetben, a *torjab*[a]. A *Vargy* és *vergye megh* adatok a tanúvallomás lejegyzett részeiben találhatóak meg, a *Gallergyat* pedig az egyik feltett kérdésben szerepel. Természetesen a kevés előfordulás miatt nehéz következtetéseket levonni, de a jelenség megléte egyrészt talán magyarázható azzal, hogy az írnok nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi

származású volt, másrészt a tanúk nyelvhasználatának is része lehetett ez a típusú hangkapcsolat. A *ty*-zés csak két esetben valósulhatott volna meg: *nápján*, *szopja*.

Összefoglalás

Hogy jobban kirajzolódjanak a nyugat-dunántúli vagy közép-dunántúli–kisalföldi és a Szeged környéki nyelvjárási alakok közötti különbségek, érdemes őket táblázatba foglalni. Az 1. táblázatban azokat az eseteket vettem számításba, melyek a különböző nyelvjárási régiókban előfordulnak, és releváns eltérést mutatnak egymáshoz képest.

1. táblázat: A magánhangzókat és mássalhangzókat érintő nyugat- vagy közép-dunántúli–kisalföldi és Szeged környéki nyelvjárási adatok számszerű megoszlása

Jelenség	Nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárásra jellemző adatok száma	Szeged környéki nyelvjárásra jellemző adatok száma
Erős <i>i</i> -zés	98	37
Erős <i>l</i> -ezés	67	49
Illeszkedésemes <i>ö</i> -zés	53	2
Főnévi igenév képzője	18	38
<i>Á</i> utáni <i>o</i> -zás	13	10
Explozív <i>gy</i> -zés	3	3
Explozív <i>ty</i> -zés	0	2

Ahogy a táblázat is mutatja, a kimondottan a nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióhoz kötött jelenségek közül legtöbbször az *i*-zés, *l*-ezés és az illeszkedésemes *ö*-zés fordult elő írunkunknál, míg a főnévi igenév *-nyi* és *-nya* formája, az *á* utáni *o*-zás és az explozív *gy*-zés csak kevés adatban mutatható ki. Legmarkánsabb jelenségként értékelhetjük az illeszkedésemes *ö*-zést abból a szempontból, hogy a Szeged környéki nyelvjárásnak megfelelő alakok száma jóval kevesebb, mint például az *l*-ezés vagy *i*-zés esetében. Az illeszkedésemes *ö*-zés 96%-ban, az *l*-ezés 58%-ban, az *i*-zés pedig 73%-ban jelentkezik a Szeged környékén jellemző adatokkal szemben. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy írunkunk – a stilizálást is figyelembe véve – bizonyos esetekben jobban igyekezett kerülni a nyelvjárási formákat, míg az illeszkedésemes *ö*-zés tekintetében ez a hatás nem mutatkozik olyan erősen. Elképzelhető, hogy az illeszkedésemes *ö*-zést ez az írunkunk nem érezte „üldözendőnek”, vagyis a hivatalos regiszter keretei közé valószínűleg tarthatta. Érdekes módon azonban a többi szótagban (hangsúlyos és hangsúlytalan pozícióban) az *ö*-zés nem jelentkezik ilyen markánsan; a különböző pozíciókat áttekintve meglepőnek tarthatjuk a toldalékok ilyen arányú *ö*-ző formáit (vö. Berente 2016: 34). Az

illeszkedése *ö*-zéshez hasonlóan az *í*-zést és az *l*-ezést sem érezhette a lejegyző túlzottan kerülendőnek, bár e jelenségeknél már nagyobb az ingadozás, mint az *ö*-zésnél.

Az adatok további vizsgálata során láthatjuk, hogy a főnévi igenév képzője, az *á* utáni *o*-zás és az expozív *gy*-zés jóval kevesebb adatban mutatható ki, hiszen ezekben az esetekben a kevés előfordulás ellenére is úgy tűnik, hogy a Szeged környékén és egyúttal a mai sztenderdnek is jellemző alakokat preferálta inkább a lejegyző – a dunántúli nyelvjárási alakokkal való nagyobb arányú ingadozás fenntartása mellett. Ugyanakkor ne feledjük, hogy az adatok kis száma a forrás zárt korpusz jellegéből is fakad.

A 2. táblázatban azokat a számadatokat láthatjuk, melyek kevésbé hasznosíthatók a jegyző anyanyelvjárásának tisztázásában, hiszen pl. az *n ~ ny* hangkapcsolat paradigmikus kiegyenlítődése a szegedi régióban is jellemző jelenség, az *é*-zést pedig nemcsak nyelvjárási, hanem regiszterbeli eltérésként is értékelhetjük. Ezekben az esetekben talán az a célszerűbb, ha az összehasonlítást a mai sztenderdnek megfelelő alakokkal vetjük össze, így ezen jelenségek általánosságban véve inkább a jegyző nyelvjárásiasságára mutatnak rá. Ahogy korábban már utaltam rá, ez a lejegyző különböző hibákat is vétett a lejegyzés során, melyeket néhol korrigált, de a legtöbb helyen javítatlanul hagyott. Ez utalhat arra is, hogy ez az írnok talán kevésbé lehetett tudatos, s akár a tudatosság kisebb fokával is magyarázható a viszonylag nagyszámú nyelvjárási alak előfordulása.

2. táblázat: A több nyelvjárási régióhoz is kapcsolható nyelvjárási és a mai sztenderdnek megfelelő adatok számszerű megoszlása

Jelenség	Nyelvjárási adatok száma	Mai sztenderdnek megfelelő adatok száma
Depalatalizáció: <i>ny > n</i>	49	57
Palatalizáció: <i>n > ny</i>	16	33
Palatalizáció: <i>l > ly</i>	6	9
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>o > a</i>	43	135
Magánhangzó zártabbá válása: <i>a > o</i>	9	2
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>i / í > é</i>	30	54

Ahogy a táblázat is mutatja, a nem kimondottan a dunántúli régiókhoz kapcsolt nyelvjárási jegyek közül (pl. *o > a*, *l > ly*) mind a magánhangzókat, mind a mássalhangzókat érintő minőségi változások kiegyensúlyozottabbak abban a tekintetben, hogy a nyelvjárási és a sztenderdnek megfelelő alakok száma között nincs olyan nagy különbség, mint ahogy egyes jelenségek kapcsán láthattuk a nyugat-dunántúli/közép-dunántúli-kisalföldi és a Szeged környéki régió jegyeinek összehasonlításakor. Az *a*-zás viszont ez alól kivétel, hiszen jóval több esetben realizálódhatott volna a nyíltabb forma. A 2. táb-

lázat adatai tovább erősítik azt a megállapítást, miszerint a 18. századi hivatalos iratokban még megfértek a nyelvjárási formák is a mai sztenderd alakok mellett, vagyis a sztenderd felé törekvés már megindult, de még nem jutott kizárólagos érvényre, ezáltal pedig létrejött a változatok közti ingadozás.

Következtetések

A fentebbi szám adatok alapján úgy gondolom, hogy Barcza esetében bizonyosnak tűnik, hogy más nyelvjárási régióból, a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió nyugati részéből érkezhetett Szegedre, ezért is őrződtek meg az általa lejegyzett dokumentumokban a Szegedre nem jellemző nyelvjárási jegyek.

Úgy vélem, helyes az a több kutató által tett megállapítás, miszerint egyes elemeket (pl. *kéván*, *gyógyét*) a deáki szociolektus részeként értelmezhetünk, de érdemes lenne tisztázni, hogy a nem szegedi jegyzők esetében nem inkább nyelvjárási jelenségről van-e szó? Ez a zárt korpuszból származó adatok alapján viszont nem egyértelmű Barcza esetében sem.

A felrajzolt nyelvjárási képbe nem illő jegyek (pl. az *a*-zás) egyrészt magyarázhatók a jelenség akkori terjedésével (ami végül nem honosodott meg sem a szegedi tájnyelvben, sem más, *a*-zást nem mutató nyelvjárásban), így az iratokba is beszüremkedhettek helyel-közzel, másrészt a jelenség megjelenésének oka az is lehet, hogy a tanúk nyelvhasználatában fellelhető adatok őrződtek meg az iratokban. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a lejegyző több helyen is élt, esetleg más vidéken járt iskolába, így nyelvhasználatát befolyásolhatták a különböző régiók nyelvjárási sajátosságai – ennek megerősítése azonban további, nem kimondottan nyelvészeti kutatómunkát is igényel. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy jegyzőnkél felmerül az a lehetőség is, hogy az *a*-zás viszonylag nagy előfordulási számát az írrok írássajátságaként kell értékelnünk.

A továbbiakban nagyon izgalmas kérdésnek mutatkozik, hogy a többi írrok esetében a különböző nyelvjárási jelenségek milyen arányban mutathatók ki. Ez azoknál az írrokoknál is érdekes, akik talán Szeged környékiek voltak, illetve azoknál is, akiknél előzetesen szintén feltételezem, hogy nem e vidék szülöttei voltak. A további adatok vizsgálata után, egy nagyobb munka keretében levonhatjuk a részletesebb következtetéseket a deáki szociolektusra, valamint a sztenderdizációs törekvésekre vonatkozóan is.

Források

A források megadásánál Brandl–Tóth G. (2016) megoldását követtem.

- CCVII. 44. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 44.
- CCVII. 70. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 70. és másolata
- CCVII. 72. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 72.
- CCVII. 74. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 74.

- CCVII. 75. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 75.
- CCVII. 76. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 76.
- CCVII. 77. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 77.
- CCVII. 79. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 79.
- CCVII. 80. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. 80.
- Farkasné Nedelko Margit elleni tanúvallomások: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkányperek Iratai, 2. db. S. N.

Hivatkozások

- Bálint Sándor 1957: *Szegedi szótár I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Berente Anikó 2016: Az ö-zés jelensége a szegedi boszorkányperekben, in Bagyinszki Szilvia – P. Kocsis Réka szerk.: *Anyanyelvünk évszázadai 2: Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2015. június 12-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék, 29–40.
- Brandl Gergely – Tóth G. Péter 2016: *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*, Budapest, Balassi.
- E. Abaffy Erzsébet 1965: *Sopron megye nyelve a XVI. században*, Budapest, Akadémiai.
- Forgács Tamás 1993–1994: Zárt korpuszok és pótkompetencia, *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXV, 17–23.
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2007: *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*, Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár.
- Imre Samu 1971: *A mai magyar nyelvjáráások rendszere*, Budapest, Akadémiai.
- Juhász Dezső 2003: A magyar nyelvjáráások területi egységei, in Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris, 262–324.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu szerk. 1974–1976: *A magyar nyelvjáráások atlasza IV–V*. Budapest, Akadémiai.
- Németh Miklós 2004: *Nyelvjáráás, beszélt nyelv és sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*, Budapest, Akadémiai.
- Németh Miklós 2008: *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében*, Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Németh Miklós 2013: Történeti szociolingvisztika – Három évtized mérlege, in Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*, Budapest, Gondolat, 304–23.

-
- Nevalainen, Terttu – Raumolin-Brunberg, Helena 1996: *Sociolinguistics and Language History – Studies based on the Corpus of Early English correspondence*, Amsterdam–Atlanta, Rodopi.
- Papp László 1961: *Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában*, Budapest, Akadémiai.
- Reizner János 1899–1900: *Szeged története* I–IV. Szeged. Elektronikus dokumentum: <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/index2.html> (2016. 11. 03.)
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III, Budapest, Akadémiai.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010: *Új magyar tájszótár* I–V, Budapest, Akadémiai.
- Végh József Mihály 1971: A nyelvjárás jellemzése, in Juhász Antal szerk.: *Tápé története és néprajza*, Tápé, Tápé Község Tanácsa, 813–37.